

Jolana Darulová, Katarína Košťalová

Interpretácie ne

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 13, 143-158

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolana Darulová, Katarína Košťalová

Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica
Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií

Interpretácie ne/hraníc susedných stredoslovenských miest Banská Bystrica – Zvolen*

Abstract: The aim of considerations is the analysis of the cultural space of neighbouring places situated in central Slovakia, namely Banská Bystrica and Zvolen. Basing on historical and ethnographic data the attempt was made to show the existence of various types of borders between the centers in question (a geographic, political, economic, cultural and linguistic one). The empirical studies assumed that the way of perceiving and interpreting the influence of the very borders on people's daily life, as well as their former and current influence on the local / town identity of inhabitants will be captured. The emphasis was put on presenting the actions of the inhabitants having a competitive and cooperative nature that have shaped the present-day economic, social and cultural needs, as well as the influence of a domestic and local politics aiming at forming one regional centre.

Key words: daily life, borders, identity, competition, cooperation

Vplyv mesta odjakživa presahoval jeho hranice vymedzené v minulosti napr. hradbami či administratívno-správnymi hranicami. Mestá vo všetkých etapách vývoja ovplyvňovali aj susedné zväčša vidiecke sídla, s ktorými boli previazané rôznymi ekonomickými, zamestnaneckými, kultúrno-spoločenskými i rodinnými väzbami pri väčšom či menšom zachovaní rozhrania medzi mestským a vidieckym prostredím. Tieto kontakty fungujú do určitej vzdialenosti i v súčas-

---

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0738/13: Kultúrna a sociálna diverzita mesta v kontexte udržateľného rozvoja.

nej dobe od samotného mesta, čím vytvárajú mikrooblasť rôznej štruktúry a veľkosti.

Hlavným výskumným cieľom tejto štúdie je objasnenie kultúrneho priestoru dvoch stredoslovenských miest Banskej Bystrice a Zvolena a rôznych typov hraníc medzi nimi (geografických, politických, ekonomických, kultúrnych, etnických i jazykových) a to na základe historických a etnografických dát. Empirický výskum vo vybraných mestách sme zamerali na to, ako je vnímaná a interpretovaná ne/hranica v každodennom živote ľudí a ako ovplyvňovala a ovplyvňuje lokálnu / mestskú identitu. Všimli sme si aj vzájomnú kooperáciu či rivalitu obyvateľov vychádzajúcu z historického vývoja a z ekonomických, sociálnych a kultúrnych potrieb i národnú, resp. regionálnu / lokálnu politiku smerujúcu k vytvoreniu jedného regionálneho centra.

Pri výskume boli použité hĺbkové rozhovory, pozorovanie, štúdium historickej literatúry a dobovej tlače, spomienkové rozprávania i analýza urbanistických koncepcií a politického i mediálneho diskurzu k nim.

Hranice tvorili jednu z hlavných tém v oblasti spoločenských vied v posledných desaťročiach a boli skúmané a objasňované v rámci niekoľkých sociálnych teoretických konštruktov. Sociálna antropológia prehĺbila svoj záujem hraníc najmä v kontexte postmoderného prehodnocovania teritoriality, priestoru a miesta, v dôsledku zmien osobných a kolektívnych identít v globálnom svete, v súvislosti so zmenenou politickou situáciou po páde železnej opony i hranice medzi kapitalistickým a komunistickým svetom. Od roku 1990 sa rozvíja nová subdisciplína antropológie: antropológia hraníc. Podľa dvoch popredných antropológov v tejto oblasti výskumu Hastingsa Donnana a Thomasa Wilsona sa môžu medzinárodné hranice chápať: 1) ako právne hranice medzi štátmi, 2) ako hranice štátnych inštitúcií, ktoré existujú so snahou vymedziť a chrániť hranice, 3) ako hranice – zóny rôznych širok, v ktorých ľudia uplatňujú svoje správanie spojené s ich členstvom v národoch a štátoch¹. Antropológia hraníc sa zameriava aj na štúdium komunit, lokalít a ľudí, ktorí žijú a pracujú v pohraničí. To koriguje pojem hraníc národa a štátu „zdola Nador“ a zároveň poukazuje na pružnosť hraníc a ich interpretácií sociálno-kultúrnymi skupinami, ktoré budujú hranice „v politických a ideologických kontextoch“². Tento prístup odкрýva príbehy o vnímaní hraníc, ktoré sú zodpovedné za vytváranie dichotómie „my a oni“, alebo „naše a cudzie“. Iný prístup preferuje širší pohľad na hranice (a ich „zmiznutie“ alebo priepustnosť) v globálnom svete a bol v centre pozornosti antropológie globalizácie.

Slovensko ako súčasť rozšírenej Európy má historicky dlhoročné skúsenosti s rôznymi druhmi hraníc: politickými, ekonomickými, kultúrnymi, etnickými, jazykovými, náboženskými a môže ponúknuť v rámci tohto teoretického prístupu

¹ H. Donnan, T. Wilson: *Borders: Frontiers of Identity. Nation and State*. Oxford 1999, s. 2.

² *Ibidem*, s. 11.

rôzne významy hraníc: hraničiace, de-hraničiace a re-susediace počas svojej existencie ako súčasť Uhorska (do roku 1918), Československa i ako samostatnej Slovenskej republiky po roku 1992.

V urbánnej etnológii sú spojené výskumy priestorov a okrajov miest s obdobím industrializácie a urbanizácie. Oproti západnej Európe registrujeme tento jav na Slovensku oneskorene, najmä v druhej polovici 19. storočia.

Práve industrializácia mala podľa teórií ktoré spájali rozvoj miest so zdrojmi energie, vplyv najmä na okrajové časti mesta³. Išlo o zakladanie či rozširovanie tovární v blízkosti vodných tokov, neskôr v blízkosti železníc. René Matlovič upozorňuje na zvláštnu situáciu v stredovekých mestských centrách (medzi ktoré patrí aj skúmaná Banská Bystrica), kde boli výrobné objekty situované v centrálnej zóne, ako aj v zóne na ňu nadväzujúcej⁴. V prípade Banskej Bystrice išlo o fabriky, ktoré boli situované na konci ulíc ústiacich do hlavného námestia.

Urbanizácia⁵ až do polovice 20. storočia zaostávala v kvalitatívnom (s previazanosťou na industrializáciu) ale aj kvantitatívnom význame. Mestskú sieť na Slovensku ešte v roku 1869 tvorilo iba 38 miest, z ktorých až 23 malo menej ako 5 000 obyvateľov. Roky 1921 až 1930 možno síce z hľadiska dovtedajšieho vývoja považovať za významnejšie urbanizačné obdobie Slovenska, ktoré však bolo na dlhé roky zastavené hospodárskou krízou a druhou svetovou vojnou⁶.

Samotná urbanizácia ako zmena priestorovej organizácie spoločnosti nie je len premenou systému osídlenia. Je to tiež proces, v priebehu ktorého sa menila i vnútorná štruktúra jednotlivých miest a to aj vo vzťahu k ich hraniciam. Podľa Jiřího Musila mala v európskom priestore štyri fázy. V prvej fáze tzv. klasickej urbanizácie dochádza ku koncentrácii pracovných príležitostí i obyvateľov predovšetkým v samotných mestách, pričom okolie mesta ostáva naďalej vidiecke ako v hmotnom, tak aj funkčnom slova zmysle. V druhej fáze – suburbanizačnej, sa obyvatelia sťahujú z mestských centier na ich okraje. V tretej fáze – desurbanizačnej sa znižuje počet obyvateľov nielen v centrálnych zónach miest ale aj vo väčšej časti celého mesta; mestské priestory sa zväčšujú a formujú sa veľké mestské regióny. Posledná fáza sa týka iba najväčších miest, kedy je proces dekoncentrácie ešte výraznejší. Okraje miest a ich premeny v posledných desaťročiach zas súvisia s postindustriálnym obdobím, kedy industriálnu spo-

³ P. Horská, E. Maur, J. Musil: *Zrod veľkomesta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha–Litomyšl 2002, s. 26.

⁴ R. Matlovič: *Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánnych štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie*. „Sociológia” 2006, T. 36, č. 2, s. 141.

⁵ Urbanizácia znamená nielen šírenie a prijímanie mestskej kultúry, ale aj priestorovú koncentráciu ľudských činností obyvateľstva prejavujúcu sa zmenami v správaní ľudí, ich motivácii, v kultúrnych vzoroch aj vo formách organizácie spoločnosti. Zmeny sú vyvolané životom v prostredí s veľkým počtom, vysokou hustotou a značnou rôznorodosťou obyvateľov, aktivít a ľudských výtvorov. Por. J. Musil: *Urbanizace. W: Velký sociologický slovník*. Praha 1996, s. 1358.

⁶ P. Gajdoš, J. Pašiak: *Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti*. Bratislava 1995.

ločnosť nahrádza vedomostná a továrenské priestory v mestách sa rušia, resp. transformujú, prípadne sú objekty a aktivity naplnené iným obsahom ktorému prináleží aj patrične zmenená forma⁷. Tento jav nazývaný deindustrializácia⁸ je charakteristický aj pre slovenské mestá. Napr. v skúmanej Banskej Bystrici sa niektoré menšie továrne transformovali na nákupné centrá (s polyfunkčným využitím), niektoré sa likvidujú úplne, prípadne vďaka neujasneným vlastníckym právam chátrajú.

Postkomunistická transformácia prebiehajúca u nás po roku 1989 má špecifický vývoj, hovorí sa o tzv. dvojitej transformácii miest. Prvou zložkou tejto celkovej transformácie je rektifikácia, návrat k tým dlhodobým líniam vývoja osídlenia, ktoré u nás naštartoval kapitalizmus v druhej polovici 19. storočia. Druhou zložkou zmien sú premeny osídlenia a štruktúry miest v dôsledku zapojenia sa do hospodárskych a politických štruktúr Európskej únie a tiež v dôsledku všeobecných trendov globalizácie⁹.

Podľa Martina Švedu prímestská krajina väčších slovenských miest patrí k priestorom, kde v súčasnej dobe dochádza azda k najväčším zmenám v priestorovej organizácii spoločnosti. Táto prechodná zóna medzi mestom a vidieckou krajinou prechádza dynamickou transformáciou. Dominantným procesom ktorý mení prímestskú krajinu je práve suburbanizácia, ktorej prejavy sa zintenzívňujú najmä v ostatnom desaťročí. Za hranicami súvislej mestskej zástavby (kompaktného mesta) dochádza pod náporom nových rezidenčných areálov, obchodných služieb, skladových priestorov či priemyselných parkov k výraznej premene krajiny. Doposiaľ ostrá hranica medzi kompaktnou mestskou zástavbou a voľnou vidieckou krajinou sa tak stále viac narúša¹⁰. Toto platí pre slovenské mestá vo všeobecnosti, Banskú Bystricu a Zvolen nevynímajúc.

Zmeny funkcie mesta a okolia možno analyzovať na základe nasledovných konceptov. Prvý vníma mesto a okolitý priestor ako zónu, ktorá je mestom obsluhovaná. Mesto plní funkciu strediska ponúkanými tovarmi a službami aj pre obyvateľov širšieho okolia. Mestá ležiace v bezprostrednej blízkosti (ako skúmané mestá Banská Bystrica a Zvolen) vstupujú do vzájomnej konkurencie a obyvatelia majú možnosť porovnávať a zvoliť si výhodnejšie ponuky bez ohľadu na to, z ktorého mesta pochádzajú.

Druhý koncept si všima okolie mesta ako územie spolupracujúce s mestom vo vzájomnej deľbe práce. Funkčné závislosti v tomto systéme spočívajú v spolu-

⁷ P. Horská, E. Maur, J. Musil: *Zrod veľkoměsta...*, s. 16–17.

⁸ Deindustrializácia je proces prejavujúci sa na úrovni funkčnej intraurbánnej štruktúry. Ide o znižovanie plôch priemyslu, skladového hospodárstva a technickej infraštruktúry (napr. nefunkčných priestorov) v prospech iných funkcií, resp. v prospech nevyužitých plôch. Por. R. Matlovič: *Tranzitívna podoba mesta...*, s. 141.

⁹ P. Horská, E. Maur, J. Musil: *Zrod veľkoměsta...*, s. 299.

¹⁰ M. Šveda: *Zmeny vo využití zeme vo funkčnom mestskom regióne Bratislava*. „Acta Geographica Universitatis Comenianae“, Vol. 54: 2010, No. 1, s. 137.

práci jednotlivých území špecializovaných v rámci celku. Prejavuje sa to v podobe výmeny osôb, tovaru i informácií v súvislosti s miestami viazanými na prácu, spoločenský, kultúrny život a pod.

Tretí koncept stotožňuje pojem okolia mesta s územím, ktoré sa s rozvojom mesta mení. Premeny okolitého územia sa formujú pod vplyvom kontaktov s mestom, prebiehajú v rovine hospodárskej, sociálnej i kultúrnej. Čo znamená, že priestor medzi mestom a vidiekom, medzi dvomi mestami postupne prerastá do suburbánnych prímestských zón. V praxi to vyzerá tak, že napr. v bezprostrednej blízkosti mesta Banská Bystrica vznikajú veľké nákupné, obslužné a skladové priestory a až za nimi – v bývalých prímestských obciach sa budujú nové rezidenčné štvrte. Naproti tomu Zvolen sa približuje k Banskej Bystrici multifunkčnou zónou (napríklad zahraničný podnik, hypermarkety, logistické centrum).

Prírodné a geografické determinanty

Mestá Banská Bystrica a Zvolen sa nachádzajú na strednom Slovensku v urbanizovanej, horami ohraničenej Zvolenskej kotline, ktorou preteká rieka Hron. Medzi mestami vzdialenými cca 20 kilometrov sú situované viaceré obce, ktoré plnia rôzne funkcie: priemyselné – napr. Vlkanová, rezidenčné – napr. Badín, liečebno-rekreačné – kúpele Sliač a Kováčová¹¹. Okrem starej cesty spájajúcej všetky obce, sú mestá Banská Bystrica a Zvolen spojené aj diaľnicou i železnicou. V kúpeľnom meste Sliač je situované vojenské letisko, ktoré plní aj funkciu malého civilného letiska.

Geografická poloha a konfigurácia terénu predurčujú vytvoriť v tomto území väčší celok so vzájomným priblížením obidvoch miest.

Historické determinanty

Každé zo skúmaných miest malo iný status, iné historicko-ekonomické i politicko-správne funkcie, ktoré ovplyvnili ich vývoj. Obidve mestá mali bohatú a zaujímavú históriu.

Zvolen ako kráľovské mesto bol správnym a výsadným remeselnícko-obchodným centrom. Výsady slobodného kráľovského mesta mu boli udelené

¹¹ Kúpele Sliač a Kováčová sú známe svojimi termálnymi prameňmi s liečivými účinkami. Kúpeľné mestečko Sliač je významné najmä v oblasti liečenia srdcovocievnych chorôb a v obci Kováčová sa liečia hlavne choroby pohybového ústrojenstva.

pravdepodobne v roku 1238 pred tatárskym vpádom¹². Zvolen ako kráľovské mesto bol v tomto období sprostredkovateľom tovarovej výroby, tovarovo-peňažných vzťahov a plnil aj funkciu spoločenskú. Ďalší vývoj Zvolena bol ovplyvnený vznikom Banskej Bystrice, ktorá získala mestské privilégia v roku 1255. Uhorský kráľ Belo IV. v snahe rozvinúť banskú ťažbu, podnikanie a obchod povolal do mesta nemeckých kolonistov – „hostes”. Hoci bol Zvolen aj po vzniku Banskej Bystrice sídlom župnej (potom stoličnej) správy, Banská Bystrica sa vďaka rozkvetu baníctva stala významnejším mestom a zabezpečila si postavenie hospodárskeho centra na strednom Slovensku. Kým v Banskej Bystrici ako baníckom meste v stredoveku hlavnú zložku obyvateľstva tvorili banskí podnikatelia a baníci, vo Zvolene ako remeselnícko-obchodnom meste, ležiacom na križovatke ciest, časť obyvateľstva tvorili aj zamestnanci kráľovských a župných ustanovení. Banská Bystrica ktorá prešla vývojom od banského mesta v stredoveku po mesto obchodné, remeselnícke a úradnícke mala mestský ráz, kým Zvolen mal ešte do roku 1918 charakter poľnohospodárskeho mesta. Nemal vydláždené ulice a mal iba čiastočnú vodovodnú a kanalizačnú sieť. Vybudovaním železnice na prelome 19. a 20. storočia Zvolen nadobudol charakter významného dopravného mesta, stal sa dôležitou železničnou križovatkou, dopravným strediskom s viacerými železničnými výrobňami a opravovňami. Prírodné a geografické podmienky predurčili mesto aj na centrum drevospracujúceho priemyslu a salašnícka oblasť v okolí zas na mliekarenskú výrobu. Banská Bystrica sa môže považovať za „rodisko európskej industriálnej kultúry” tým, že tu pôsobil jeden z najstarších podnikov – svetoznámy thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik (1494–1546), ktorý rozvinul do priemyselných rozmerov ťažbu a hutnícke spracovanie dovtedy nevyužitých zásob tzv. čiernej medi, obsahujúcej striebro. Okrem baníctva sa k Banskej Bystrici viaže aj história drevárskeho a textilného priemyslu ako aj stavebného a potravinárskeho priemyslu¹³.

V roku 1952 vznikla vo Zvolene vysoká škola (Vysoká škola lesnícka a drevárska), z ktorej sa v roku 1991 stala Technická univerzita. V súčasnosti sa ani v jednom meste na Slovensku nenachádza toľko výskumných a pedagogických lesníckych ustanovizní celoslovenského charakteru ako práve vo Zvolene¹⁴. V Banskej Bystrici v roku 1954 založili Vyššiu pedagogickú školu, ktorá bola neskôr základom pre vznik Univerzity Mateja Bela v roku 1992. Až do súčasnosti možno nájsť zmienky o prvenstvách oboch miest v rôznych oblastiach a hľadaní dominant, atrakcií a jedinečností.

Dominantou každého mesta je hlavné námestie. Banská Bystrica má jedno z najkrajších stredovekých námestí, Zvolen má zas jedno z najväčších námestí

¹² Zachovali sa iba obnovené privilégia potvrdené Belom IV. z roku 1243.

¹³ J. Darulová: *Mesto, priateľ etnologických výskumov*. Banská Bystrica 2002.

¹⁴ K. Košťalová: *Mesto univerzite – univerzita mestu. Prípadová štúdia vzťahu vysokoškolskej inštitúcie a spoločnosti mesta Zvolen*. „Slovenský národopis“ 2010, roč. 58, č. 2, s. 187.

Tabuľka 1

Pre porovnanie miest uvádzame počty obyvateľov od roku 1869 po súčasnosť

Názov mesta	Rok						
	1869	1890	1921	1950	1970	2002	2010
Banská Bystrica	5 950	7 458	10 587	13 605	46 846	83 000	78 000
Zvolen	2 960	6 173	10 142	15 014	27 271	45 000	43 000

na Slovensku. Atrakciou bystrického námestia je šikmá hodinová veža, ktorá sa – podľa povesti – začala nachyľovať po náhodnom zavedení krídlami v noci šantiacich anjelov. Zvolenskému námestiu dominuje Zvolenský zámok, pôvodne poľovnícke sídlo uhorských kráľov, dnes vysunuté pracovisko Slovenskej národnej galérie. Nad Banskou Bystricou sa týči kopec Urpín a nad Zvolenom Pustý hrad¹⁵.

Foto č. 1. Námestie v Banskej Bystrici 19/20. storočie (archív autoriek)

¹⁵ Od 19. storočia sa Pustým hradom nazýva hrad Starý Zvolen (Vetero Zolium), ktorý je situovaný nad Zvolenom a predstavuje neodmysliteľnú súčasť krajinej panorámy, s výhľadom až do Banskej Bystrice. Starý Zvolen bol v 12. storočí dôležitým administratívnym centrom kráľovského komitátu, ktorého súčasťou bolo územie totožné takmer s celým dnešným stredným Slovenskom. Veľké opevnenie hradu – refúgium má plochu 7,6 ha., čím Pustý hrad patrí k najrozsiahlejším hradným komplexom v Európe (Zvolen 1993).

Foto č. 2. Zvolenský zámok 19/20. storočie (archív autoriek)

Foto č. 3. Námestie v Banskej Bystrici v súčasnosti (archív autoriek)

Foto č. 4. Námestie vo Zvolene v súčasnosti (archív autoriek)

Vymedzovanie hraníc, prekračovanie hraníc, splývajúce hraníc v interpretáciách

Pri štúdiu kultúrne a sociálne konštruovaných ne/hraníc je potrebné brať do úvahy psychologickú väzbu obyvateľov a identifikačné vymedzenie „my – oni“¹⁶. Prostredníctvom kategórie oni, ktorá má funkciu imaginárnej opozície vytvárajú

¹⁶ Manifestovanie a zdôrazňovanie skupinovej spolupatričnosti a protikladu „my – oni“ sa v slovenskej etnológii spája najmä s problémovými okruhmi majority a minority, s výskumami etnicity a identity, so skupinami etnografickými i etickými.

lokálne viazané spoločenstvá svoju sebaidentitu, súdržnosť, vnútornú solidaritu a emocionálnu istotu¹⁷. Lokálnymi vzťahmi podmienené medzimestské komunikačné väzby a vzťahy medzi Banskou Bystricou a Zvolenom sú obojstranné a kohézne. Obyvatelia obidvoch miest si uvedomujú koexistenciu, závislosť ale i súperenie v rôznych sférach reality.

Funkčné vzťahy, komunikačné väzby obidvoch miest determinuje ich blízkosť a ich ľudský, hospodársky, kultúrny, vzdelávací i ekonomický potenciál. Výborná geografická poloha i vzdialenosť medzi mestami je v súčasnosti merateľná autom, autobusom i vlakom 10.–20. minútami.

Vzájomné vzťahy miest Banská Bystrica a Zvolen neboli najpriateľskejšie, hoci v mnohých prípadoch išlo a ide skôr o rivalitu postavenú na recesii či satire. Komunikácia obidvoch miest sa uskutočňovala a uskutočňuje v rovine ne/hranic: administratívno-správnych, politických, ekonomických, kultúrno-spoločenských i vzdelávacích. Faktické hranice je síce možné vymedziť v administratívno-správnej rovine, ale v iných prípadoch je toto vymedzenie individuálne a formuje sa vplyvom rôznych kontextov. Napríklad v oblasti športu pri akýchkoľvek vzájomných zápasoch Banská Bystrica – Zvolen sú hranice jasné, ale pri turnajoch Banská Bystrica / Zvolen versus iné mesto (hlavne však Bratislava) sa hranice už tvoria spoločným územím obidvoch miest. „Zvolen má dobrý hokej. Keď hrá Zvolen proti Slovanu (Slovan – bratislavské hokejové mužstvo, pozn. autoriek), tak vtedy fandím Zvolenčanom” (m. 21 r. Banskobystričan). Alebo, inými slovami „my” sme Bystrica a Zvolen a „oni” sú iné mesto.

Vzájomné športové podujatia, v rámci ktorých sa dodržiava hranica lokálneho priestoru patria k významným identifikačným, integračným činiteľom. Aj televízny reportéri pri vzájomných dueloch týchto miest používajú ich prezývky „...hokejisti spod Pustého hradu hostili odvekých rivalov spod Urpína...”. „Do prvej vážnejšej šance sa dostali »bryndziari«...”.

Kedysi sa veľkej pozornosti tešili futbalové zápasy medzi Zvolenom a Banskou Bystricou. Spomienky spisovateľa Ľuda Zelienuku na rodné mesto a futbal uvedenú skutočnosť len potvrdzujú:

Arabi putovali do Mekky, Židia do Jeruzalema k Múru plaču a športovci Zvolena a Banskej Bystrice sa v deň zápasu povinne uberali na vlastné, alebo súperovo ihrisko.

V ten deň, a to nerozhodovalo, či sa zápas hral vo Zvolene alebo v Banskej Bystrici, sa ani svadby nekonali. Odkladali sa krsty. Neprijímali sa návštevy. Odpadli aj rodinné výlety do prírody... Železničiari na zápas cestovali preplneným vlakom... Kolóny bicyklistov ozdobili svoje rachotiny vlajkami mesta...zvoncami, rapkáčmi a trúbkami¹⁸.

¹⁷ Z. Bauman, T. May: *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Překl. J. Ogrocká. Praha 2004.

¹⁸ L. Zelienuka: *Športové smiechody*. Bratislava 1978, s. 203–204.

Okrem tradičných športových zápasov medzi hokejistami, basketbalistami Banskej Bystrice – Zvolena pribudol v roku 2012 ešte aj golfový turnaj DERBY Banská Bystrica – Zvolen „Badínsky RYDER CUP”.

Ak by sme pri kultúrno-sociálnych ne/hraniciach a identifikácii sa so svojim spoločenstvom použili koncept sociálnej identity môžeme konštatovať, že obsahuje kognitívny aspekt (autokatagorizáciu, vedomie príslušnosti), hodnotiaci – komparatívny aspekt a emocionálny aspekt¹⁹. Všetky tri aspekty je možné odkryť vo výpovedi Zvolenčanky.

Som hrdá na to, že som sa narodila práve vo Zvolene. Titulom „rodený Zvolenčan” sa môžu popýšiť aj slávne osobnosti, ktorých mená ste určite aspoň raz počuli... [kognitívny a emocionálny aspekt] Vo Zvolene je zvykom chodiť na hokej. A to pekne vo veľkom. Každý pozve každého a všetci sa tam poznajú. Ospravedlnenie za neprítomnosť na zápase sa do úvahy berie iba v krajnosti. Ale ak sa hrá zápas Zvolen vs. Banská Bystrica, tak to je udalosť udalostí. Dvaja najväčší rivali už od nepamäti sa porovnávajú, kto je väčší PÁN. Až na to, že to nie je len hokejová rivalita. Súperia prakticky v čomkoľvek. Kto má viac krajských báb, kto má lepší obchodný dom, kto má väčšie námestie. Fakt v čomkoľvek. Avšak, nie je to nič viac, než súrodenecká rivalita. V skutočnosti sa všetci majú radi :) [hodnotiaci – komparatívny aspekt]²⁰.

Najprísnejšie bola a je vnímaná administratívno-správna hranica. V minulosti obe mestá vzájomne súperili predovšetkým o získanie župného sídla, ktoré do roku 1789 bolo vo Zvolene, potom do roku 1918 v Banskej Bystrici. V rokoch 1922–1927 sa stal sídlom Zvolenskej župy opäť Zvolen. Toto obdobie, atmosféru vzájomných vzťahov medzi Bystričanmi a Zvolenčanmi, snahu obidvoch miest o získanie či udržanie si župného sídla približujú aj satirické a humoristické črty písané Jozefom Hoblom do Hronských novín v rokoch 1923–1925.

„Župný úrad v Banskej Bystrici nehľadajte. Presťahoval sa do Zvolena. Bystrica podnikne heroický zápas za návrat župana, župných úradníkov a archi-válnych spisov...”²¹.

Po vojne v roku 1949 sa vytvorilo krajské zriadenie, vznikol Banskobystrický a Zvolenský okres s administratívnymi strediskami v Banskej Bystrici a Zvolene. O sídle kraja sa pôvodne uvažovalo o Zvolene, no napokon sa ním stala Banská Bystrica²². Aj v súčasnom období je každé mesto sídlom okresu, ale Zvolen je súčasťou Banskobystrického samosprávneho kraja.

¹⁹ H. Tajfel, C.J. Turner: *Social Identity Theory*. [1986]. Dostupné na internete: http://www.tcw.utwente.nl/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Interpersonal%20Communication%20and%20Relations/Social_Identity_Theory.doc/ [prístup: 16.10.2012].

²⁰ http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:bnuEA_8Td1UJ:www.gymparnr.edu.sk/web/2c112/kristina_ivanicova/zvolen.htm+s%C3%BAperiace+mest%C3%A1+zvolen+bansk%C3%A1+bystrica&cd=5&hl=sk&ct=clnk&gl=sk [prístup: 3.10.2012].

²¹ J. Hobl: *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska*. Lučenec 2000 (podľa vydania z roku 1926), s. 12–13.

²² V roku 1990 sa pri novom administratívnom členení kraje zrušili a nahradili ich Vyššie územné celky (VUC), v súčasnosti samosprávne kraje. Banská Bystrica a Zvolen patria pod Banskobystrický samosprávny kraj, ktorý sídlo v Banskej Bystrici (BBSK).

V procese komunikácie medzi ľuďmi nedochádza „len“ k oznamovaniu vlastného prežívania danej situácie, so snahou o sebaujedenie, ale aj k výmene názorov, hodnotiacich postojov, i spoločenských vzťahov. A to tak v rovine verbálnej či neverbálnej, oficiálnej či neoficiálnej²³. Vo verbálnej, neoficiálnej komunikačnej sfére je bohato zastúpený aj mechanizmus neúradných názvov, tzv. prezývok. Prezývka väčšinou obsahuje prvok hodnotenia negatívneho, posmešného charakteru, ktorý vyplýva z určitej príznačnej vlastnosti a slúži prevažne na charakterizovanie ľudí a miest²⁴. Prezývky Banskobystričanov a Zvolenčanov sa používajú až do súčasnosti a sú známe takmer v každej vekovej kategórii.

Zvolenčania – Bryndziari: Prezývka súvisí s dobre rozvinutým mliekarenským priemyslom vo Zvolene²⁵. Ako bolo uvedené, Zvolen v porovnaní s Banskou Bystricou mal poľnohospodársky charakter a v predstavách Bystričanov to bol vidiek, akýsi chudobnejší príbuzný.

Banská Bystrica – Pažravá, alebo aj Pažravá pri Zvolene: prezývka Pažravá (nenásytné pohlcovanie všetkého) z pohľadu Zvolenčanov súvisí s centralizáciou moci, nespravodlivého rozdeľovania finančných dotácií a celkového preferovania Banskej Bystrice zo strany štátu.

Podľa Bohumila Geista ľudia majú väčšinou pozitívnu predstavu o tej sociálnej skupine, ktorej sú členmi. Takže na „svoj“ sociálny útvar (mesto) sú pozitívnejšie viazaní a s ním sa aj identifikujú. Porovnávanie a hodnotenie vlastného sociálneho útvaru s inými je pozitívnejšie zamerané na „svoju“, než na inú skupinu²⁶.

V povedomí Bystričanov sa Zvolen spája najmä so zámkom a železnicou, v povedomí Zvolenčanov má Banská Bystrica krajšie námestie a rušnejší mestský život.

V Banskej Bystrici sa mi páčili vysoké domy s balkónmi, Národný dom, čistota ulíc, ale aj námestia, ktorým sa išlo dolu z kopca ako v Banskej Štiavnici. Najviac som im závidel filmový amfiteáter, to bolo niečo, čo ma uchvátilo²⁷.

„Do Zvolena chodievam na zámok – sú tam výstavy. Často chodím aj na Pustý hrad, lebo sa mi tam páči. Predstavujem si, aké to tam kedysi mohlo byť. V Bystrici nič také nie je“.

²³ K. Košťalová: *Pažravá a Bryndziari*. „Etnologické rozpravy“ 2002, roč. 9, č. 2.

²⁴ Z. Profantová, S. Švecová: *Prezývka*. W: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava 1995, s. 83.

²⁵ V roku 1891 bola vo Zvolene Ignácom Wittmannom založená manufaktúra na výrobu mliečnych produktov. Od roku 1951 mali vo Zvolene sídlo mliekarne, s oficiálnym názvom Banskobystrické mliekarne. Tieto sa neskôr pretransformovali na Stredoslovenské mliekarne. Po revolúcii v roku 1989 došlo k rozpadu Stredoslovenských mliekarní a v roku 1996 do štruktúr Zvolenskej mliekarne vstupuje priamy potomok zakladateľov a vlastníkov zvolenského závodu pani Wittmannová a vzniká spoločnosť I. Wittmann & syn, V roku 2001 závod odkúpila francúzska spoločnosť Bongrain SA. Od roku 2005 je závod súčasťou francúzskej mliekarenskej spoločnosti Senoble.

²⁶ B. Geist: *Sociologický slovník*. Praha 1992, s. 120.

²⁷ D. Kraus: *Zo zvolenskej mozaiky*. Zvolen 1993, s. 35.

Vysoká priepustnosť hraníc je zrejmä vo vzájomnej nákupnej komunikácii. Obidve mestá majú vybudovanú sieť obchodných reťazcov, ale v rámci výletov, trávenia voľného času sa chodíva za nákupmi do susedného mesta. Častejšie ako výlety na bystrický Urpín, či zvolenský Pustý hrad sa konajú výlety celých rodín do Európa shopping centra, Tesca a podobne.

Súmestie Banská Bystrica a Zvolen politický a urbanistický diskurz

Myšlienka spojenia Zvolena s Banskou Bystricou sa vyskytla už v súvislosti s úvahami o výstavbe hlavného mesta Slovenska na strednom Slovensku. Po druhej svetovej vojne sa o túto funkciu uchádzali aj ďalšie slovenské mestá Martin a Žilina. S myšlienkou vzniku súmestia Banská Bystrica – Zvolen ako prvý prišiel Karol Furdík už v roku 1945.

Postupne vzniklo a rozpracovalo sa niekoľko územných plánov naplňujúcich túto ideu a rátať sa s nimi vo všetkých plánoch územného rozvoja.

Podľa Slavomíry Ferencuhovej (2011) sa v urbánnych štúdiách výskumy plánovania miest venujú dvom skupinám: 1) samotná činnosť plánovania a jej pravidlá (teoretizácia plánovania – ciele, aktéri, dopady, lokálna správa); 2) plánovanie spojené s vnímaním a interpretovaním historických, sociálnych i politických kontextov. Práve uvedené aspekty boli frekventované v posledných urbanistických štúdiách. Napríklad v období socializmu bolo plánovanie miest súčasťou celkového centrálného plánovania a koncepcie rozvoja miest. Vychádzalo z ideí presadzovaných politickým režimom, čo sa odrážalo na celkovej architektúre miest, architektúre budov, sídlisk, názvov miest, ulíc, centralizácie i decentralizácie politicko-ekonomických, kultúrno-spoločenských centier²⁸. Súmestie Banská Bystrica – Zvolen bolo súčasťou koncepcie strediskových miest a plánovania priemyslových aglomerácií. Súčasťou priemyselňovania bolo aj budovanie rozsiahlych sídlisk, ktoré niekde narušili pôvodné centrá (napríklad Zvolen) a niekde vznikali ako samostatné obytné, vzdelávacie, kultúrne a obslužné samostatné časti mesta (napríklad sídlisko Fončorda v Banskej Bystrici a Zlatý potok vo Zvolene). Obyvateľstvo v nich rástlo aj na úkor okolitých vidieckych obcí. Nešlo len o špecifikum plánovania v Československu, podobný rozvoj miest bol aj v iných socialistických krajinách, napríklad v Poľsku, Maďarsku, Nemecku i Rumunsku. Czepczyński (2008) na príkladoch z rozličných miest strednej Európy ukazuje,

²⁸ J. Musil: *Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů*. „Sociologický časopis“ 2001, č. 37 (3), s. 285–286.

ako sa socialistický režim a jeho prvky plánovite premietli do hmotného prostredia miest²⁹.

V roku 1996 bol na požiadanie vlády Slovenskej republiky vypracovaný projekt *Návrh projektu rozvoja stredoslovenského regionálneho centra Banská Bystrica – Zvolen*. Nosnými urbanizačnými bodmi priestorového usporiadania stredoslovenského regionálneho centra by mali byť mestá Banská Bystrica, Zvolen a aj kúpeľné mesto Sliač. V priestore medzi nimi sa majú formovať dve zoskupenia. V nadväznosti na Banskú Bystricu komerčné, administratívne, vedecko-technické, školské zariadenia a služby a v nadväznosti na Zvolen liečebno-kúpeľné, kultúrno-spoločenské a rekreačno-športové funkcie. Hranice medzi mestami Banská Bystrica – Zvolen sú nivelizované v prospech uvedených funkčných zoskupení.

Aj napriek politickej podpore v období socializmu a takisto aj tesne po roku 1989 sa koncepcie súmestia Banská Bystrica Zvolen nerealizovali. Prelínali sa aj s témou politického boja, kedy sa táto téma zneužívala voči centralizmu excentricky postavenej Bratislavy.

V roku 1996 podporil vytvorenie súmestia Banská Bystrica – Zvolen ako regionálneho centra vtedajší premiér Vladimír Mečiar. V opozícii týchto Mečiarových snáh boli najmä obavy o vytvorení novej metropoly Slovenska. Opozičný politik Mikuláš Dzurinda komentoval túto snahu: „Tak, ako sa trápne skončil projekt širokorozchodnej trate z Hanisky pri Košiciach do Bratislavy, tak trápne sa skončí aj tento umelý, neprirodzený, nekultúrny projekt akéhosi širokorozchodného súmestia. Krstným otcom oboch projektov je V. Mečiar“³⁰.

Prezidentský kandidát a primátor Banskej Bystrice Ján Králik v roku 2004 opäť oživil myšlienku Vladimíra Mečiara o zmene sídla hlavného mesta. Bratislavu nazval stodolou Viedne, takže podľa Jána Králika raz bude hlavným mestom metropolitné centrum Banská Bystrica – Zvolen. „Domnievam sa, že treba budovať metropolitné centrum B. Bystrica – Zvolen ako perspektívne sídlo hlavného mesta Slovenska“³¹. Ďalším iniciátorom a podporovateľom súmestia bol bývalý predseda Banskobystrického samosprávneho kraja Milan Murgaš: „Chceme vybudovať centrum, ktoré bude vedieť súťažiť o slovenské a európske zdroje s Bratislavou a Košicami. Zatiaľ v súťaži prehrávame, lebo sme doteraz neboli schopní vytvoriť takú silu, ktorá by v ringu, kde sa boxuje o peniaze, bola úspešná“³².

²⁹ Cyt. za: S. Ferencuhová: *Meno, mesto, vec. Urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna*. Brno 2011, s. 110.

³⁰ *Projekt súmestia Bystrica – Zvolen sa vraj skončí ako širokorozchodná trať z Košíc do Bratislavy*. SME 6.02.1996. <http://www.sme.sk/c/2102903/projekt-sumestia-bystrica-zvolen-sa-vraj-skonci-ako-sirokorozchodna-trat-z-kosic-do-bratislavy.html> [prístup: 30.09.2012].

³¹ D. Vražda: *Po Mečiarovi aj Králik chce zmeniť hlavné mesto*. SME 18.05.2004. <http://bystrica.sme.sk/c/1625829/po-meciarovi-aj-kralik-chce-zmerit-hlarne-mesto.html> [prístup: 30.09.2012].

³² J. Kršňáková: *Zvolen a Banská Bystrica spájajú sily*. „Pravda“, 19.02.2007. http://spravy.pravda.sk/zvolen-a-banska-bystrica-spajaju-sily-d80-/sk_domace.asp?c=A070219_074720_sk_domace_pl7#ixzz20n0KKx9n [prístup: 30.09.2012].

Podľa Ivana Saktora, bývalého banskobystrického primátora, už teraz tento priestor mnohí vnímajú ako jeden celok. „Dnes už vieme, že spoločnými projektmi dokážeme získať peniaze z eurofondov skôr, ako keď sa budeme trieštiť na viacero subjektov“³³. Zvolen a Banská Bystrica k rokovaniam prizvali aj mesto Sliač a ostatné zainteresované obce v snahe spracovať návrh na vytvorenie stredoslovenského regionálneho centra (SRC) s víziou: budúce súmestie Banská Bystrica – Zvolen by sa malo stať životným prostredím s optimálnym riešením vzťahov bývania.

V súčasnom období sa nerieši politický diskurz vzniku súmestia, skôr sa podporuje idea spájania v prospech zachovania dvoch centier s využitím spoločných síl a potenciálu napríklad v prospech rozvoja cestovného ruchu. Hranice v zmysle administratívno-správneho sú nezmenené ale sa stierajú pri spoločných projektoch. Interpretácie obyvateľov obidvoch miest, dokumentované v časti Vymedzovanie hraníc... ukázali, že vymedzenie v zmysle my / oni (Banská Bystrica vs. Zvolen) pretrváva v kontextoch porovnávania Banskej Bystrice a Zvolena, ale miznú v súvislostiach my / oni (Banská Bystrica a Zvolen) vs. ostatné mestá Slovenska.

Foto č. 5. Budovanie priemyselných zón (archív autoriek)

Bez ohľadom na to, aké bude politické rozhodnutie je z hľadiska plošného rozširovania Banskej Bystrice prirodzený južný smer a Zvolena severný, čo znamená aj faktické približovanie sa. Každodenne dochádza mnoho Zvolenčanov do

³³ Ibidem.

Banskej Bystrice, ako aj mnoho Bystričanov do Zvolena do zamestnania. Takáto výmena obyvateľov sa zvyšuje počas školského roku, keď každodenne dochádza do škôl stredoškolská a vysokoškolská mládež. Medzi mestami existuje čulý ruch aj v popoludňajších hodinách a v sviatočných dňoch, kedy ľudia navštevujú tunajšie obchodné centrá (vo Zvolene najmä Metro, v B. Bystrici Európa shopping centrum), či banskobystrickú operu a zvolenskú činohernú scénu. Údaj z roku 2007 uvádza, že denne medzi Banskou Bystricou a Zvolenom dochádza za prácou, do školy alebo za oddychom takmer 35-tisíc ľudí.

Etnológovia sa uvedenou problematikou doposiaľ nezaoberali a táto štúdia mala ambíciu zhromaždiť základné údaje a v budúcnosti tému rozvíjať. Myslíme si, že práve aplikovaná etnológia môže poukázať na kultúrno-spoločenské aspekty, vzájomné vzťahy, komunikačné väzby i identifikačné znaky a to nielen vo vzťahu Banská Bystrica – Zvolen, ale aj obcí ležiacich v tomto medzipriestore.